

Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri: Elazığ Örneđi

Yahya Mustafa KESKİN*

Abstract:

The Belief of Evel Eye in Turkish Society and Beliefs Relating to it: A Sample of Elazığ. Evel Eye is a belief from the most primitive to the most developed societies. Since the beginning of the history people have developed religious, magical and bewitched practical things to get rid of the negative effects of it that usually resulted from jealousy or admiration. People have used those mentioned methods. In their social life. The subject of this article is to determine it in the modernized Turkish society from the samples of Elazığ. The dates of study with the methods ones. Were obtained, with the methods of interview and reports.

Key Words: Evil eye, Religious and magical applications, measures taken, taking protective measures.

Giriş

Nazar inancı ve buna ilişkin dinî, büyösel ve sihirsel inanç ve pratiklerin halk yaşamında çok önemli bir yeri vardır. Öyle ki, bilinen bütün bilimsel ve teknolojik ilerlemelere rağmen, söz konusu inanç ve buna ilişkin dinî ve büyösel pratikler, halk dindarlığının önemli bir tezahür biçimi olarak, eskisi kadar olmasa da, halkların yaşamında önemli yerini korumaktadırlar. Nitekim etnoloji, sosyoloji, din sosyolojisi ve dinler tarihi gibi bilim dallarında yapılan akademik çalışmalar, nazar inancının Türkiye’de hâlâ pek yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

* **Doç. Dr.**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Faköltesi, e-posta: ymkeskin@firat.edu.tr

Araştırmanın amacı; Elazığ'da yaygın olarak "göze gelme", "göze uğrama" ve "göz değmesi" gibi terimlerle isimlendirilen nazar inancı ve buna ilişkin dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin, etnoloji, folklor, dinler tarihi, sosyoloji, psikoloji ve nihayet din sosyolojisinin metot ve teknikleriyle ele alınarak, anlaşılması ve açıklanmasıdır.

1. Nazar İnanışının Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutları

İnsanoğlu, çok eski dönemlerden başlayarak, teknolojik ve sosyal ilişkilerindeki başarısızlıklarına özellikle de bir takım biyolojik rahatsızlıklarına açıklayıcı bir sebep bulamadığında, bunu doğaüstü güçlerin yanı sıra, çeşitli objeler, mekanlar ve diğer insanlarda var olduğunu sandığı bir takım gizli güçlerle açıklamaya çalışmıştır. Nazar inancı da bunlardan birisidir. Öyle ki, bilimsel verilerin ortaya koyduğu gerçeğe göre nazar, tarihsel süreç içerisinde, toplumların en ilkelinden en gelişmişine kadar en yaygın olarak görülen inanışlardan birisidir.

Arapça bir kelime olan nazar, *nzr*, fiil kökünden, "bakmak, bakış" anlamlarına gelen¹ bir terimdir. *İsabet-i nazar* (göz değme) yerinde kullanılan² nazar kelimesi, insan, hayvan ya da eşyaya zarar veren "kötü bakış" manasında kullanılmaktadır. Fransızlarda "mauvais oeil"³, Araplarda "elayn" ya da "isabet-i ayn", Amerikalılar ve İngilizler'de "evil eye", Almanlar'da "böser blick", Yunanlılar'da "matisma", İranlılar'da "bed nezer", Hintliler'de "sihi" diye adlandırılmaktadır.⁴

Borato'ya göre nazar, "bakışlarında zararlı güç bulunan bazı insanların bu özellikleri nedeniyle bir kişiye, bir hayvana ya da nesneye bakmakla canlı üzerinde hastalık, sakatlık hatta ölüm; nesne üzerinde ise sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi"⁵ kastedilmektedir.

Nazar, kökeni en eski çağlara kadar uzanan bir inançtır. Öyle ki, Babilde çeşitli nazarlıklar ve özellikle Eski Mısırda "Osirisin gözü" yahut "Horus gözü" diye bilinen amuletler çok meşhurdur.⁶ Yine, Eski Yunanlılar

1 Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 419.

2 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., C.II., İstanbul 1972, s. 665.

3 Hançerlioğlu, a.g.e., s. 419.

4 S. Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 167; İsmail Çelik, "Nazar, Nazarlık ve İlgili Büyüsel İşlemler", *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı*, İstanbul 1974, s. 155.

5 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Halk Folkloru*, İstanbul 1997, s. 103-104.

6 Örnek, a.g.e., s. 174.

ve Romalılarda nazara kıskançlığın sebep olduğuna inanılmaktaydı. Ortaçağ Avrupasında övülmek kötü sayılır; onun için “*as God will*” veya “*God bless it*” gibi seçkin deyimler kullanılırdı.⁷

Mezopotamya bölgesinde, Kraliyet mezarlarının açılmasında, kraliçenin odasında “gümüş bir inek başı” ile “altından boğa başı” biçiminde figürlerin varlığı tespit edilmiştir. Araplarca çok iyi bilinen ve yaygın olarak ilgilenilen bir olgu olan nazar, Araplara göre, çok etkili ve öldürücü gücü olan bir fenomendir. Bunun için Araplar, “temaim” denilen nazarlıklar kullanmışlardır. Anadolu’da yaygınlaşan Pythagoras ve Opheus inançlarından kalan ve kökü, eski Akdeniz inançlarına kadar giden tılsım ve nazarlık olarak kullanılan muskaların tarihi ilk çağlara kadar uzanır. Bulunan en eski tılsım ve koruyucu muskalar ise Mısır’a aittir.⁸

“İslam öncesi pagan Arap kültüründe nazarın oldukça yaygın olduğu bildirilmektedir. O günkü Arap toplumu, ölenlerin çoğunluğunun ölüm nedeninin nazar olduğunu düşünmekteydiler. Bu nedenle, Araplarda da: “Ölenlerin çoğu nazardandır.” ve “Nazar, evleri boşaltır mezarları doldurur” sözlerinin oldukça yaygın olduğu bildirilmektedir.” Birtakım İslam kaynaklarında göz değmesi ile ilgili olarak: “Nazar deveyi kazana, adamı mezara sokar.” “Göz değmesi gerçektir” şeklindeki ifadelerle nazardan söz edilmekte ve nazarın varlığı kabul edilmektedir. Ancak, İslam’da göz değmesi için: “Nazar haktır” şeklinde bir inanışa karşın, nazardan korunmak için nazarlık asmak veya muska asıp da kalbini ona bağlamak doğru bulunmamıştır. Hz Muhammed’in nazarlık için maskotlar kullanmayı hoş karşılamadığı, haber verilmektedir.⁹

İslam dünyasında nazar ve bununla ilgili dinî ve büyüsel uygulamalar, özellikle halk dindarlığının önemli tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Kalem suresinin 51. ayeti¹⁰, nazar inancıyla ilişkilendirilmektedir. Nazar suresinin indiriliş sebebi, Hz. Peygamberi nazara uğratmaya çalışan, fakat bunu başaramayan bir adamın kötü niyet ve girişimine bağlanmaktadır.¹¹

7 Çelik, *a.g.mk.*, s. 173.

8 Ahmet Eker, *Nazar (Göz Değmesi)*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2000, s.47-48,54.

9 Ali Kuşat, *Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Psikolojik Bir Bakış*, Kayseri 2003, s. 23.

10 “O inkar edenler Zikr’i (Kuran-ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle deviriverceklerdi. Hâla da (kin ve hasetlerinden) ‘Hiç şüphe yok o bir delildir’ derler. Kur’an-ı Kerim, 68/51, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2005.

11 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C.VIII, İstanbul 1938, s.5305. Bu konu ile ilgili rivayet şu şekildedir. Hz. Muhammed zamanında Esed Oğullan sülalesinden nazarı değen bir

Nazardan korunmak veya kurtulmak için çeşitli nazar boncukları, diş, kemik, tırnak ve üzerlik otu gibi nesnelere takmak dinimiz açısından doğru kabul edilmemiştir. Zira, Hz. Muhammed, nazar boncuğu gibi bir takım nesnelere takarak, hastalıklardan kurtulmaya çalışmayı men etmiş ve bu hususta: “Efsun yapmak, nazar boncuğu takmak, kadınların kocalarına kendilerini sevdirmek için sihir yapmaları, şirk (Allah’a ortak koşmak)-tur” buyurduğu rivayet edilmiştir.¹² Bununla birlikte, Hz. Muhammed’in, cinlerin ve insanların nazarından korunmak için *muavvizateyn (felak ve nas sûreleri)*ni okuduğu bildirilmektedir.¹³

Türk dünyasında da oldukça yaygın bir inanış olan nazar, Azerbaycan Türkçesi’nde “nazar (göz) daymak”, Başkurt Türkçesi’nde “küz (tiyiv)”, Kazak Türkçesi’nde “köz (tiyüv, ötüv)”, Kırgız Türkçesi’nde “nazar, (tüşü), köz (tiyü), Özbek Türkçesi’nde “köz tegiş”, Tatar Türkçesi’nde “küz (tiyü)”, Türkmen Türkçesi’nde “göz (değmek)” ve Uygur Türkçesi’nde ise “köz (tağmak)”¹⁴ şeklinde ifade edilmektedir.

Bütün Türk boyları nazara inanır ve bunun için tedbirler alırlardı. Örneğin, Kazaklar bunun için “nüsha (muska)” veya “tumar” yazdırıp üzerlerinde taşırlarken,¹⁵ Gagauz Türkleri ise, *Muskayı* Haç ile beraber kullanırlar.¹⁶ Yine, Budist Uygurlar’ın din kitaplarında tılsımlara veya çeşitli şekiller rastlamak mümkündür.¹⁷

Türklerde görülen ve uğurlu sayılarak boyuna asılan bir taş parçası, bir bitki, kurt dişi, ayı yahut kartal tırnağı gibi nesnelere muska ve tılsım olarak kabul edilip, kişiyi nazardan koruyacağına inanılırdı. Bu inançların menşei İslam öncesine dayandırılmaktadır. Hun mezarlarından elde edilen çok sayıda malzemenin üzerinde, nazarlık, muska, tılsım inancıyla asıldığı anlaşılan koç, koyun heykelcikleri ile koç boynuzlarına rastlan-

kimsenin varlığından söz edilir. Bu kimsenin, üç gün çadırından dışarı çıkmaz; bir şey yemez; sonra çadırın bir tarafını kaldırıp oradan geçen bir deveye bakıp: “Bunun gibi bir deve hiç görmedim.” dediği an devenin yere düşüp hastalandığı anlatılmaktadır. Hz. Muhammed’i peygamber olarak kabul etmeyenler, nazarı çok etkili olduğuna inandıkları bu adamı bulup, Hz. Muhammed’i nazarıyla öldürmesini isterler. Nihayet bu adam, Hz. Muhammed’e büyük bir öfke ve kıskançlık duygusuyla bakar. Onu nazar etmeye çalışır. Bu olayın üzerine Kalem suresinin 51. Ayetinin indirildiği söylenmektedir. Kuşat, a.g.e., s. 23-24.

12 <http://www.guldemeti.com/kursun dokmek.htm>

13 Kuşat, a.g.e., s. 27.

14 *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Türkiye Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 642-643.

15 Harun Güngör, “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları”, *Milli Folklor*, Yaz 14, 1992, s. 10.

16 Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991, s. 100-101.

17 Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 208-209.

mıştır.¹⁸ Yine, eski Türklerde çocuklar cinlere ve göz değmesine karşı ilaçla efsunlanırdı. Özellikle, göz değmesine karşı, bağ, bostan ve bahçelere korkuluk (abakı) ve nazarlık (kösgük) dikilir; atın boynuna nazarlık olarak “*moncuk*” denilen bir taş ve bir çeşit muska (Kazak ve kırgızlar’da ‘*tumar*’) takılırdı.¹⁹

2. Nazar İnanışının Psiko-Sosyal Analizi

Yapılan bilimsel çalışmalar, nazarın yaratılmış olan canlı, cansız bütün varlıklarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim “kişi oğlunun doğumundan olgunluk dönemine kadar gelen merhalede bebekliği, çocukluğu, gençliği, gelinliği, damatlığı, bakışı, yürüyüşü, konuşup oturması, kalkışı, çalışkanlığı, dürüstlüğü, ahlakı, kılık kıyafeti, evi barkı, çocukluğu, malı mülkü, bağı bahçesi gibi akla gelebilen veya onun şahsiyetine, kişilik ve ekonomik gücüne yönelik her türlü meselelerde nazara hedef olması söz konusudur.”²⁰

Nazarla ilgili halk arasında yaygın olan söz konusu inanış ve uygulamalar, akılsal düşüncenin karşıtı olarak dikkati çekmekle beraber, halkın düşünce biçimini şekillendiren tutum ve davranışlarını etkileyen toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elazığ’da nazar değmesi: “*nazara uğrama*”, “*göze gelme*”, “*kem nazara*”²¹, “*nazar değmesi*”, “*göz değmesi*”, “*göğ (=mavi) göze gelme*”²² “*nazara gelme*”, “*kem göze gelme*” ve “*nefesi dokunma*”²³ gibi tabirlerle ifade edilmektedir.²⁴

18 Rifat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara 1995, s. 171-172.

19 Hikmet Tanyu, “Büyü” *TDVİA.*, C.VI, İstanbul 1992, s.503-504. Eski Türklerde kurşun dökme yoluyla hastalıkların ve nazarın tedavi edildiği yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Uygulama esnasında kullanılan ekmek ve tuzun hayvana atılması ile hastalığın söz konusu hayvana nakledilmesi inancı “*göçürme, çevirme*” adı altında eski Türklerde; “*dzulik gargahu*” adı ile de Moğollarda yaşamıştır. Keza, ateşin kurşun (demir)la, kurşunun ise su ile teması neticesinde hastalığın tedavisi inancı; demir, ateş ve suyun kutsallığına ait inançlarla bütünleşmektedir. Soğanın yola atılması ise, acıların karşı rakibe geçmesi amaç ve inancını taşır. Muhtelif Türk zümrelerinde “*Kut Kıyım*” (*Kut Dökme*), Başkurlarda ise “*Kurt Kıyım*” adı ile adlandırılan kurşun dökme pratiğinde amaç ve inanç, hastalık getiren veya hastanın ruhunu alıp götüren şerir ruhların elinden kurtarılıp vücuda iadesini sağlamak ve hastalıkları iyileştirmektir. Araz, a.g.e., s. 178.

20 Araz, a.g.e., s.167.

21 Aycan Güner, 1946 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor. Sunguroğlu’na göre, Elazığ’ın eski yerleşim yeri olan Harput’ta, o zamanlar bazı insanlar, kem gözlü olarak tevarüz etmişlerdi. Bunların en meşhurları Hüseyinlik’li Çilsizzade İsmail Efendi ve Kara Hacıgil’in Ahmet Ağa’ydı. Bunların gözleri insanı bile eritirdi. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, C.IV., İstanbul 1958, s. 334.

22 Ratibe sönmez, 1917 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

23 Nuray Saraç, 1967 doğumlu, üniversite mezunu, memur, Elazığ merkezde oturuyor.

24 Söz konusu inancın ülkemizde benzer ve değişik şekilde isimlendirilmesi hususunda bkz.,

Yörede nazarla ilgiliYörede nazarla ilgili halk arasında söylene gelmiş bazı sözler şunlardır: “Dünyanın yarısı nazardan ölürmüş”²⁵, “elem tere fiş, beş parmağım kem gözlerle şiş”²⁶, “mezarlığı dörtte üçü nazardan biri de eccelle ölürmüş”²⁷, “Bir bakış bazen şifa, bazen de zehirli bir ok olur”²⁸, “Gözleri göğ (mavi ya da yeşil) aşkıracak olasin ondan ırak”²⁹ ve “ bir bakışın kudreti hiçbir lisan da yoktur.”³⁰

Gözlemlerimiz ve mülakatlarımıza göre, yöre halkının nazar ve bununla ilgili inanış ve pratiklerle ilgili referans kaynakları başında çevre ve aile birinci sırada gelmektedir. Bu durum, özellikle aile ile çevrenin, denekler için söz konusu inançla ilgili bilgi edinmede önemli bir referans kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca basın-yayın da bu konuda bir diğer referans kaynağı olmaktadır.³¹

Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Elazığ'da da nazarı değdiği inanan (nazarın süjesi) insanların belirleyici fiziki ve ruhsal birtakım özellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Nitekim yörede, fiziki açıdan mavi, yeşil renkli³² göze sahip olanlar ile şaşı olanların³³ nazarlarının oldukça keskin olduğuna inanılmaktadır. Fiziki açıdan diğer nazar süjeleri ise seyrek dişlilik³⁴ ile doğuştan topallık³⁵ olarak belirtilmektedir.³⁶

Yörede, nazarı değdiği inanan kişilerin ruhsal özellikleri sayılırken; kıskançlık, kötü niyetlilik ve hasetlik ön plana çıkarılmaktadır.³⁷

Örnek, a.g.e., s. 167; Çelik, a.g.mk., s. 155; Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, S. 15, s. 104. 25 Hidayet Yılmaz, 1938 doğumlu, okur-yazar değil, Elazığ merkezde oturuyor.

26 Saim Güllü, 70 yaşında, ev hanımı, okur-yazar değil.

27 Ratibe Sönmez, 1917 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

28 Saadet Gültekin, 42 yaşında, ev hanımı, ilkökul mezunu, Elazığ merkezde oturuyor.

29 Hafize Duman, 1939 doğumlu, okur-yazar değil, Elazığ merkezde oturuyor.

30 Emine Dağ, 1964 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

31 Nitekim, araştırma sahasındaki nazar inancı üzerine yapılan bir çalışmada, ankete katılanların % 80'i çevre veya ailesini nazarla ilgili bilgi edinme kaynağı olarak gösterirken, görsel veya yazılı basın referans aldığını belirtenlerin oranı %20 olarak gerçekleşmiştir. Bkz., Mine Er, *Elazığ'da Nazarla İlgili İşlemlerin Sosyolojik Tetkiki*, F.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s.32.

32 Müzeyyen Bal, 1952 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

33 Nezihe Ulukaya, 1966 doğumlu, okur-yazar değil, Elazığ merkezde oturuyor.

34 Benzer bulgular için krş., Fatma Ahsen Turan, “Anadolu'daki Nazarla İlgili Adet ve Uygulamalar”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.9, N:2, 2001, s. 323, Çıblak, a.g.mk., s. 107; Kuşat, a.g.e., s. 76-77.

35 Teybe Altungök, 1933 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

36 Er'in bulgularına göre, ankete katılanlar, nazarı degen kişilerin en belirgin özelliklerini; açık mavi gözlülük (%34,6) ile şaşılık(%8,4) olarak belirtmişlerdir. Geniş bilgi için bkz., Er, a.g.t., s. 34.

37 Er'in bulgularına göre, ankete katılanların %45,6'sı, nazarın en çok, niyeti bozuk, haset ve kıskanç bakışlı kimselerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bkz., Er, a.g.t., s. 34.

Yaygın inanışa göre nazar, gözle, sözle veya nefesle olmak üzere genellikle üç şekilde deşmektedir. Bunlar içerisinde göz, nazara neden olan en önemli obje olarak ön plana çıkarılmaktadır. Öyle ki, ilk bakışta hemen fark edilen açık mavi veya yeşil gözlerden (ki halk bunlara göğ göz diyor) çıkacak bakışların nazarlarının çok keskin olduğu anlatılmakta ve bununla ilgili pek çok anlatı dile getirilmektedir. Nitekim, İl folklorunda önemli bir yeri olan *Çayda çıra Türküsüne*:

“Çayda çıralar yakın
Çıkm yoluna bakın
Hak nazardan saklasın
Kem göz deşmesin sakın.”

yañsıyan dizelerde de, nazarın göz ile tesir ettiği inancına vurgu yapılmıştır.

Anadolu'nun hemen yer yerinde olduğu gibi, araştırma sahasında da sadece insanlar³⁸ nazarın objesi olarak görülmemekte, hayvanlar³⁹, eşyalar⁴⁰, ev ve işyerlerinin⁴¹ de bundan etkilendiđi⁴² vurgulanmaktadır. Ancak, sayılanlar içerisinde nazara en çok insanların, özellikle de küçük ve güzel çocuk ya da bebeklerin maruz kaldığına inanılmaktadır. Nazara, en çok çocukların duyarlı olduğu şeklindeki tasarım, gelişim psikolojisinin

38 Yörede, nazarın kem gözden kaynaklandığına ilişkin birçok anlatı derlenmiştir. Bunlardan birisi şu şekildedir: “Ben küçükken Halime isimli bir kadın: “Ne güzel bir çağa (bebek)” diyerek bakışlarını üstüme yoğunlaştırmış. O sırada annem de beni izliyormuş. Annem hemen şaşmış. Ardından hoca çağırılmışlar. Hoca, sure ve dualar okumuş; muska yapınca annem düzelmiş.” Teybe Altunçök, 1933 doğumlu, okur-yazar değıl, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

39 Yöre halkına göre, özellikle evcil hayvanlar da nazara karşı oldukça hassastırlar. Öyle ki, hayvanların ani sancılanmaları, süt veren hayvanların memelerinin kör olması, sütlerinin çekilmesi ya da ölümleri veya hastalanmaları da nazara yorulmaktadır. Yörede, nazarın hayvanlara da deşebileceğine ilişkin birçok anlatı derlenmiştir. Bunlardan birisi şu şekildedir: “İneğimin sütünü ocakta pişiriyordum. Bu sırada köyde nazarı keskin olarak bilinen topal Şaziye geldi ve: “Aaa!, bu süt tek bir ineğin mi?” dedi. Bu sırada ahırdan böğürme sesleri geldi. Ahıra girdiğimde ineğim yerde debeleniyordu. 10 dakika içerisinde öldü.” Ratibe Sönmez, 1917 doğumlu, okur-yazar değıl, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

40 Elazığ'da nazarın eşyalar üzerindeki etkisine ilişkin birçok anlatı derlenmiştir. Bunlardan birisi şu şekildedir: “Büyük bir asma çiçeğimiz vardı. Bize misafir geldi: “Ne güzel bir çiçek” dedi. Onlar gittikten sonra çiçek dalıyla beraber kırıldı.” Hafize Duman, 1939 doğumlu, okur-yazar değıl, Elazığ merkezde oturuyor.

41 Yörede, nazarın ev ve işyerlerine de tesir edebileceğine ilişkin birçok anlatı derlenmiştir. Bunlardan birisi şu şekildedir: “Babamlar şehirde aldıkları yeni bir eve taşındılar. O mahallede nazarı deşen bir kadın varmış. Evi hemen nazar etti. Evin duvarları çatladı. Bacaya bile nazarı deşdi. Öyle ki, bacaya bir baktı : “Ne güzel baca” dedi. Baca üç gün boyunca dumandı içeriye verdi. Tuz okuttuk da biraz düzeldi.” Güllü Solmaz, 1940 doğumlu, okur-yazar değıl, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

42 Krş., Er, a.g.t., s. 36.

bakış açısıyla daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda, çocukların, bedensel ve ruhsal açıdan ilk ve en hassas dönemlerini yaşamaları, dolayısıyla da hassas bir yapıya sahip olmaları⁴³, onları nazara karşı oldukça hassas bir konuma getirmektedir.

Yörede, her köyde ve bölgede nazarı değen şahıslar, herkes tarafından bilinir. Bunların zararlı ve keskin bakışlarının, bir insan, ehil hayvan ya da eşyaya yönelmesi durumunda, bunlar üzerinde olumsuz birtakım etkilerin gözlendiğine sıkça vurgu yapılmaktadır.⁴⁴ Öyle ki, bu etkilerin insan ya da hayvanın ölmesi, eşyanın ise kırılması ya da bozulması⁴⁵ şeklinde tezahür ettiği şeklinde pek çok anlatı tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda, kişiler, özellikle de çocuklarda görülecek sık sık esneme, mide bulantısı, baş ağrısı, halsizlik ya da iştahsızlık ve özellikle de sıkılma gibi belirtiler, nazarın etkisine yorulmaktadır.⁴⁶

Kuşat'ın da belirttiği gibi,⁴⁷ burada iki çeşit kem gözden bahsedilebilir. Birincisi, istem dışı kötü (kem) bakış, ikincisi ise, isteyerek bakıştır. Birincide nazarın değmesi istem dışıdır. Bu bağlamda annenin ve yakın akrabalarının, çok sevdikleri küçük çocuğa nazarlarının değmesi buna en güzel örnektir. İkincisinde ise, bilerek ve isteyerek başkalarının can, hayvan ve değerli eşyalarına nazarın değdirilmesi söz konusudur. Özellikle ağızdan çıkacak “ne güzel çağa (çocuk)” sözünün çocuğun hastalanmasına hatta ölümüne sebep olabileceğine⁴⁸ inanılmaktadır.

Burada, iyi bir şeyi takdir etmenin, onu olağanüstü bir şekilde methetmenin de nazara yol açacağı şeklindeki inanç, bilinçaltı psikolojisinin verileriyle daha iyi anlaşılabilir. Nitekim, “bilinç altı psikolojiye göre, insanlar bilinç altında yalan ve dış dünyanın hoş karşılamayacağı birtakım duygu, düşünce ve inançlarını aynen dışarı yansıtamazlar. Bunu, toplumun takdir edeceği bir başka duygu, düşünce ve davranış şeklinde süblime ederek yansıtırlar. Dolayısıyla, güzel ve hoş bir şeye karşı kıskançlık duygusunu olduğu gibi dışarı vuramayan bazı kimseler de bu duygularını methedici sözlerle süblime ederler. Bu methedici sözlerin arkasında esas duygunun kıskançlık olması nedeniyle her şeyi olduğundan daha fazla metheden kimselerin de nazarı değmektedir”⁴⁹.

43 Kuşat., a.g.e., s. 78.

44 Saadet Gültekin, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

45 Güllü Solmaz, 1940 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

46 Krş, Er, a.g.t., s. 37.

47 Kuşat, a.g.e., s. 77.

48 Güllü Solmaz, 1940 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

49 Kuşat, a.g.e., s. 77-78.

Elazığ'da nazar unsuru olarak ön plana çıkarılan bir diğer unsur ise söz ya da dildir. Öyle ki, halk arasında, insan (özellikle çocuk ve bebekler), hayvan veya bir eşya için, "tü tü tü Maşallah" denmeksizin ağızdan çıkacak sözün, o canlının hastalanması ya da ölmesine, eşyanın ise bozulması veya kırılmasına sebep olabileceğine inanılmaktadır.⁵⁰ Bu inanın önemi, yörede oynanan bir kılıç kalkan oyununa ait türküde şu şekilde yansıtılmıştır:⁵¹

"Koç, sözlü gelin,
ver bize elin
Söze mi geldin,
göze mi geldin?
Yada baş eğdin dize mi geldin."

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, Elazığ'da da nazar (değmesi)ın en önemli unsurlarından birisinin kıskançlık ve haset olduğuna inanılmaktadır. Ö Bu inana göre, kem gözlü kişilerin gözlerindeki etki, içlerindeki haset ve kıskançlıktan kaynaklanmaktadır. Bunların bakışları, haset, kıskançlık ve fesatlıkla dolu olduğu için, normal bir bakış olmaktan çıkmakta ve adeta bir ok gibi insan, hayvan veya nesneye isabet etmektedir.⁵²

Elazığ'da nazarın nefes ile değmesi inancı da yaygındır. Nitekim halk arasında: "nefesine uğradı"⁵³, "nefesi dokundu"⁵⁴, gibi sözlerin sıkça kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız.

3. Nazarın Etkisinden Korunmak İçin Başvurulan Uygulamalar

Yörede nazardan korunmak bakımından akla gelen ilk korunma biçimi, nazar değmesi muhtemel kişi, hayvan veya nesnelere nazarının değeceğine inanılan kişilerden uzak tutmaktır.⁵⁵ Yöre halkı bunu "kötü/kem gözlerden kaçınmak"⁵⁶ olarak ifade etmektedirler. Bu durumda alınan tedbir ve uygulamalar, ülkemizin diğer bölgelerindekilerle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu tedbir ya da uygulamalar, doğrudan doğruya dinsel

50 Fikri Aydın, 1931 doğumlu, okur-yazar, emekli, Elazığ merkezde oturuyor.

51 Araz, a.g.e., s. 168. Yörede, nazarın sözden kaynaklandığına ilişkin birçok anlatı derlenmiştir. Bunlardan birisi şu şekildedir: "Arabayı kullanırken arkadaşım: "Ne kadar güzel araba sürüyorsun" der demez aradan iki-üç saniye geçmedi, hemen kaza yaptım. Neredeyse ölecektim." Hıdır Polat, 1959 doğumlu, ortaokul mezunu, Elazığ merkezde oturuyor.

52 Hıdır Polat, 1959 doğumlu, ortaokul mezunu, Elazığ merkezde oturuyor.

53 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

54 Güllü Solmaz, 1940 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

55 Kuşat, a.g.e., s.44.

56 Güllü Solmaz, 1940 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

nitelikli (dua, oku(t)mak, muska takmak, Maşallah takmak gibi) olabileceği gibi, koruyucu etkisi olduğu tasarlanan birtakım nesnelere (bitki, nazar boncuğu, hayvan kemikleri, deniz kabukluları, metaller (at nalı ve kurşun gibi) bulundurma veya takma şeklinde de uygulanabilmektedir. Bu uygulamalarda dikkatimizi çeken en önemli husus, dinsel nitelikli olanlarla beraber, birçok büyüsel işlemlerin birlikte devreye sokulmasıdır.

3.1. Dinsel Nitelikli Olanlar

3.1.1. Dua Oku(t)mak

Nazardan korunmak için en sık başvuru pratiklerin başında, Kur'an'dan birtakım ayetleri veya sureleri okumak veya okutmak gelmektedir. Bu bağlamda, Muavvizeteyn (Felak ve Nas sureleri) Fatiha, Ayete'l Kürsi, İhlas, Nazar ayeti veya nazar duası adı verilen dualar okunmaktadır.⁵⁷

Bu uygulamada dikkatimizi çeken en önemli husus, nazara uğrayacak kişinin biliyorsa söz konusu duaları kendisinin okumasının daha etkili olacağına inanılmasıdır.⁵⁸ Ancak pratikteki uygulama, nazar değdiği inanan kişi veya hayvanların, halk arasında daha çok "ocaklı"⁵⁹ diye nitelendirilen kimselere okutulması⁶⁰ şeklinde cereyan etmektedir.

Kayseri örneğinde olduğu gibi,⁶¹ araştırma sahamızda da okuma işlemi genellikle iki şekilde yapılır. İlki, okuyucunun ellerini nazara uğrayabilecek kişi veya hayvanın üzerine koyarak okuması,⁶² ikincisinde ise, kişi veya hayvanın arkasından (gyaben) ya da bir kap içerisindeki suya veya bir yiyecek üzerine okutulmak ve bu su veya yiyeceğin kişi veya hayvana içirilmesi veya yedirilmesi şeklinde uygulanmaktadır.⁶³

Araştırma sahasında, okuma işlemi kapsamında uygulanan bir diğer pratik de, her hangi bir işe başlarken (örneğin arazi ekim biçimi, düğün ve yolculuk gibi) nazardan koruması gayesiyle daha önce okutulmuş olan suyun tüketilmesidir.⁶⁴

57 Benzer bulgular için bkz., Eker, *a.g.t.*, s.77-78; Kuşat, *a.g.e.*, s.62; Çelik, *a.g.mk.*, s. 160-165;

Er'e göre, araştırma kapsamındaki deneklerin hemen hemen yarısı (%49,9'u) nazardan kurtulmak için Kur'an okuma veya okutma pratiğine başvurmuştur. Bkz. Er, *a.g.t.*, s.42.

58 Güllü Solmaz, 1940 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

59 Geçmişlerinde kendileri gibi ocaklı diye bilinen, özellikle de karizmatik bir kişiliğe sahip olduğu varsayılan bir yakınından "el almış" kimselere verilen isim.

60 Raşit Çiçek, 1913 doğumlu, okur-yazar değil, emekli, Elazığ merkezde oturuyor.

61 Kırş., Kuşat, *a.g.e.*, s. 61-62.

62 Müzeyyen Bal, 1952 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

63 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

64 Cemile Yıldız, 1933 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

3.1.2. Maşallah Takmak

Araştırma sahasında, nazardan sakınmak maksadıyla en sık kullanılan pratiklerin önemlilerinden birisi de “Maşallah” kelimesinin söylenmesi veya üzerinde “Maşallah” yazan materyallerin taşınması ya da takılması uygulamasıdır.⁶⁵

İnsanları kem gözlerden ve sözlerden koruduğuna inanılan, dinî ve folklorik özellik taşıyan “Maşallah” teriminin, çoğu kez, “Allah korusun”, anlamında “Barekallah” veya “Tebarakallah” ifadesiyle beraber kullanıldığı görülmektedir.⁶⁶

Yörede, nazardan korunma pratikleri içerisinde en kolay ve masrafsız olanı, nazarı değecek kişinin: “Maşallah, nazar değmez İnşallah, tü, tü, tü”⁶⁷; canı, hayvanı veya malı nazara uğrayacak kişi veya yakınının da, nazarı değen kişi için kullandığı “tü, tü, tü, Elemtere fiş, kem gözlere şiş”⁶⁸ deyiş ya da söyleyişleridir. Uygulama esnasında “tü, tü, tü” gibi sesleri çıkararak tükürme taklidi yapılmasıyla, nazar objesini çirkin göstermek suretiyle, olumsuz enerji yaydığına inanılan kem gözleri ürküterek kaçırma maksadı güdülmektedir. Yani, bu pratikte temel amaç; olumsuzluğa neden olacak süjenin etkisini yok ederek, obje için doğabilecek muhtemel sonucu değiştirmektir.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, Elazığ’da da, nazardan korunma unsurlarından birisi olduğu tasarlanan “Maşallah” kelimesi, üzerine işlendiği nesnelere birlikte nazara karşı sıkça kullanılmaktadır. Öyle ki, yöre halkı, nazardan korunmak için özellikle evlerinin veya işyerlerinin giriş kısımlarındaki görünen yerlerine, araçlarının ön kısımlarına “Maşallah” yazılı levhaları takmaktadırlar. Bazen bu ifade, bir diğer koruyucu unsur olduğuna inanılan nazar boncuklarına işlenmek suretiyle kullanılmaktadır. Kayseri örneğinde olduğu gibi,⁶⁹ bazen Arap, bazen de Latin alfabesiyle üzerlerinde “Allah” ya da “Maşallah” yazılı altın, gümüş veya değişik metal veya taşlardan yapılan kolyeler, çoğu kez süs⁷⁰ ya da nazardan koruyacağı inancıyla⁷¹ bilhassa genç kızlar tarafından boyunlara takılmaktadır.

65 Diğerlerinde olduğu gibi, söz konusu uygulama, nazardan kurtulmak için ülkemiz genelinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Benzer bulgular için bkz., Çıblak, *a.g.mk.*, s. 107-108; Kuşat, *a.g.e.*, s. 66-67; Çelik, *a.g.mk.*, s. 172-173; Turan, *a.g.mk.*, s. 325,335; Eker, *a.g.t.*, s. 79-80; Er, *a.g.t.*, s. 40.

66 Eker, *a.g.t.*, s. 79.

67 Fadime Sonal, 1967 doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen, Elazığ merkezde oturuyor.

68 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkököl mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

69 Kuşat, *a.g.e.*, s. 67.

70 Elmas Çelik, 1936 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

71 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkököl mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

3.1.3. Muska Takmak

Kopya manasına gelen⁷² ve aslen Arapça bir kelime olan “nüsha”dan türeyen *muska*’nın, Arapça karşılığı *temimedir*.⁷³ Cahiliye dönemine ait olan bu terim dilimize “*muska*” şeklinde geçmiştir. Bazıları “*muska*” sözcüğü-nün, Latince *muskaum*’dan, bazıları da Arapça taşımak anlamındaki *hamala*’dan geldiğini iddia etmektedir. Buna Anadolu’da “*hamail*” de denmektedir. Muskacılığın tarihi çok eskilere dayanır. Öyle ki, hemen hemen her toplumda büyü yapmak, büyü çözmek ve nazardan korunmak amacıyla yazılmış muskalara rastlamak mümkündür.⁷⁴

Araştırma sahasında nazardan korunma tedbirlerinden birisi de, hoca (ki, çoğu kez halk bunu cinci ile karıştırıyor) veya din görevlisine yazdırılan *muskanın*⁷⁵, insan için daha çok sağ omuz, boyun ya da belden yukarı gelecek yerlerine, hayvanların boyunlarına, ev ya da işyerlerinin giriş kapısına, araçların ise daha çok, ön kısmına (aynaya takma şeklinde) takılması suretiyle kullanılmasıdır.⁷⁶ Bundan temel maksat; Allah’ın veya onun değer verdiği peygamber ve mistiklerin sözlerinin, onları taşıyanları zararlı ruhların etkisinden koruyacağı anlayışıyla şekillenmektedir.⁷⁷

“*Muska*”, eski Türklerce yakından bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Nitekim Kaşgarlı Mahmut, Oğuzların muskaya, yazılı belge anlamına gelen “*bitig*” dediklerini belirtiyor. İslamiyet ve Arap kültürünün etkisine girildiğinde *bitigin* yerini, bugün de kullanılan “*muska*” sözcüğü almıştır.⁷⁸ “*Muska*”, Kazaklar’da “*nüsha*” veya “*tumar*” şeklinde isimlendirilmektedir.⁷⁹

Yörede nazardan korunmak için kullanılan muskalar, genelde üçgen şeklinde yapılarak/yaptırılarak evlerde, işyerlerinde ve arabalarda bulundurulabildiği gibi, üstte de taşınabilmektedir. Genelde balmumlu kağıtlara yazılıp üçgen şeklinde katlanan muskaların muhafaza edilmesi için,

72 “Muska”, *Meydan Larousse*, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C.IX, İstanbul 1972, s. 256.

73 Celal Esad Arseven, “Muska” *Sanat Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C.III., İstanbul 1966, s. 1474.

74 Kuşat, *a.g.e.*, s. 63.

75 “Muska, nazar değmesinden ve kötülüklerden korunmak için kağıtlar üzerine yazılmış birtakım dualar veya yazıları içerir. Bu yazılar büyük oranda kutsal kitaplardan bir cümleyi, peygamberlerin sözlerini veya mistik gücüne inanılan kimselerin söz ve dualarını, bazen de içinde ne yazılı olduğu bilinmeyen bir takım şifrelerle yazılmış bulunan yazıları içerir. Bu yazılar, okuyanlar bunu anlayıpta tılsım bozulmasın diye, bir sır gibi çok karmaşık bir şekilde de yazılır”, Kuşat, *a.g.e.*, s. 63.

76 Benzer bulgular için bkz. Kuşat, *a.g.e.*, s. 63-65; Çıblak, *a.g.mk.*, s. 106-107; Eker, *a.g.t.*, s. 76; Çelik, *a.g.mk.*, s. 183; Er, *a.g.t.*, s. 48-49; Turan, *a.g.mk.*, s. 335-336.

77 Kuşat, *a.g.e.*, s. 64.

78 Murat Ural, “Tılsım”, <http://www.kultur.gov.tr/portal/05/09/2008>

79 Güngör, “Kayseri’de Yaşayan...” s. 10.

çoğu kez muşamba, madalyon, kese ve kutular kullanılmaktadır.⁸⁰ Bu muhafazalar, muska sahibinin maddi durumuna göre altın veya gümüşten yapılabileceği gibi⁸¹ çok sade de olabilmektedir. Yörede, nazardan korunmak için koldan geçirilerek boyna çapraz asılan muskalar da kullanılmaktadır ki, bunlara “*hamail*” adı verilmektedir.⁸²

3.2. Bitkilerle İlgili Olanlar

Nazardan korunma yöntemlerinin diğer bir şekli de, birtakım bitki veya ağaçların⁸³ bu amaçla kullanılması şeklindedir. Bu bağlamda yöredeki uygulamalar, diğerlerinde olduğu gibi, ülkemiz genelindeki uygulamalarla büyük oranda paralellik göstermektedirler. Bunların başında “*üzerlik*” veya “*çörek otu*” takmak/tütsülemek, “*iğde dalı*” takmak/bulundurmamak⁸⁴ ile, kötü kokuların zararları def edeceği tasarımıyla, özellikle yeni doğum yapan kadının ve çocuğun yastığının altına soğan ya da sarımsak kabuğu koymak⁸⁵ gibi uygulamalar gelmektedir.

Elazığ’da, nazardan koruduğuna inanılan bitkilerin başında, “*üzerlik*” ve “*çörek otları* gelmektedir.⁸⁶ Totem inancının güçlü olduğu dönemlerde, söz konusu bitkilerin, şifa verici özelliklerinden dolayı birtakım sihri güçlerle irtibatlı olabileceklerine inanılmıştır.⁸⁷

Günümüzde Elazığ’da, küçük torbalar içine konulan veya mavi kumaşlı ipliklere dizilen “*üzerlik otu*” ile “*çörek otu*”, nazardan koruyacağı inancıyla yeni doğmuş bebeklerin yastıklarının altlarına⁸⁸, özellikle de ev ve işyerlerinin duvarları⁸⁹ ile araçlarının ön taraflarına takılmaktadır.⁹⁰

80 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

81 Elmas Çelik, 1936 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

82 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

83 Birçok toplum ve dinlerde ağaçlar, ilahların ve ruhların bulunduğu inanılan kutsal varlıklardan birisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim eski Türkler’in hayatında ağaç ve orman kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki, Oğuz Destanı’nda, Kıpçaklar’ın ağaçtan türedikleri inancına dair izler bulunmaktadır. Hikmet Tanyu, “Türkler’de Ağaçla İlgili İnançlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yılığ*’ı, 1975, Ankara 1976, s. 129; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1995, s. 65.

84 Söz konusu bitki ve ağaçların, nazardan korunma unsuru olarak ülkemiz genelinde de yaygın olarak kullanılması hususundaki benzer bulgular için bkz., Eker, *a.g.t.*, s. 70; Turan, *a.g.mk.*, s. 325; Çelik, *a.g.mk.*, s. 179-180; Çıblak, *a.g.mk.*, s. 113-114; Er, *a.g.t.*, s. 42-43.

85 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

86 Müzeyyen Bal, 1952 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

87 Kuşat, *a.g.e.*, s. 49.

88 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

89 Saime Zorbozan, 1931 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

90 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

Araştırma sahasında, nazardan koruyucu etkisi olduğuna inanılan ve bu amaçla kullanılan nesnelere birisi de “iğde ağacı” daldır. Nitekim, koruyucu etkiye sahip olduğu⁹¹ inancıyla, iğde ağacından kesilen küçük dallar, tek başına ancak, çoğu kez mavi boncuk ve muska ile birlikte bir bez içine sarılarak, özellikle çocukların yakalarına veya nazara uğrayacağı tasarlanan hayvanların boyunlarına asılmaktadır.⁹²

3.3. Hayvanlarla ilgili Olanlar

Elazığ'da nazardan korunma pratiklerinden bir diğeri de, birtakım hayvanların başı, kemikleri veya iskeletlerinin kullanılması şeklinde tezahür etmektedir. Bu bağlamda, yöredeki uygulamalar, diğerlerinde olduğu gibi, ülkemiz genelindeki uygulamalar ile büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Bunların başında; *at, eşek, inek, koç veya geyik başlarının* evlerin üzerlerine asılması⁹³, *kaplumbağa, salyangoz* veya diğer deniz hayvanlarının kabuklarının (daha çok ev, araba ve işyerlerine) asılması⁹⁴, *cılık (eski) yumurta*⁹⁵, çok seyrek olsa da, *tavuk pisliği, köpek tüyü ya da pisliği*⁹⁶ gibi nesnelere bir beze sarılarak üstte taşınması gibi uygulamalar gelmektedir.⁹⁷

3.3.1. At, Eşek, Koç, İnek ve Geyik Kafası ya da Boynuzu Takmak

Türk kültüründe, birtakım hayvan kemiklerinin, bağ ve bahçelerin nazardan korunması amacıyla koruyucu bir unsur olarak kullanıldığı, dinler tarihi çalışmalarında ortaya konulmuştur. Öyle ki, at kafatası, Kuzey Kafkas Türkleri arasında, bilhassa Çuvaş ve Başkurlarda sıkça kullanılmıştır. Yine, bugün Anadolu'da yer yer görülen, kurban edilen hayvanların kafataslarının kapı başlarına asılması uygulamasının benzerine, VIII. Yüzyılda Göktürklerde rastlanmaktadır.⁹⁸

91 Saim Zorbozan, 1931 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

92 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkökul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

93 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

94 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkökul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

95 Fadime Sonal, 1967 doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen, Elazığ merkezde oturuyor.

96 Saniye Yıldırım, 1938 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

97 Söz konusu hayvan materyallerinin, nazardan korunma unsuru olarak ülkemiz genelinde yaygın olarak kullanılması hususundaki benzer bulgular için bkz., Eker, *a.g.t.*, s. 72-74; Turan, *a.g.mk.*, s. 326,335; Çelik, *a.g.mk.*, s. 175,182-183; Çıblak, *a.g.mk.*, s. 110-112; Akpınarlı, *a.g.t.*, s.87; Er, *a.g.t.*, s. 42-43.

98 Abdülkadir İnan, “Nazarlıklar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1965, C. VIII., S. 169, s. 3138.

Gözlemlerimiz ve mülakatlardan elde ettiğimiz bulgulara göre, araştırma sahasında, at veya eşek kafatasları, özellikle kırsal kesimde bağ ve bahçeleri nazardan korumak maksadıyla kullanılmaya devam etmektedir. Özellikle sivri uçlu koç, geyik ya da inek boynuzları, eskisi kadar olmasa da, kapı başlarına asılmaya devam edilmektedir.⁹⁹ Bundan maksat, sivri uçların, kötü ve kem bakışları engelleyeceği¹⁰⁰ tasarımıdır.

3.3.2. *Deniz Kabuklularını (Salyangoz, Midye vs.) ve Kaplumbağa Kabuğu Asmak ya da Takınmak*

Deniz kabukluları, çok eskiden beri koruyucu tılsımlar olarak kabul edilmiştir. Bilhassa tarih öncesi dönemlerde ölülerini koruyucu bir tılsım olarak kabul edilerek, ölülerle birlikte mezarlarına yerleştirilmiştir. Ayrıca, “kadın cinsel organına benzetilerek, güçlü bir doğurganlığın ve dolaşısıyla bereketin sembolü olarak kabul edildikleri için, pek çok kültürde kısır kadınlar tarafından kullanılmaktadır.¹⁰¹

Yörede, nazardan koruduğu inancına dayalı olarak kullanılan hayvansal objeler; *deniz kabukluları (salyangoz, midye vs.)*, *küçük kaplumbağa kabukları*, *cılk (eski) yumurta*¹⁰² ile, çok seyrek olsa da, *tavuk pisliği*, *köpek tüyü* ya da *pisliğidir*.¹⁰³ Bu bağlamda *deniz kabuklularının kabuğu*, *nazar boncuğu* ve *iğde dalı* ile birlikte, özellikle bebekleri nazardan koruduğu inancıyla, çatallı iğne ile omuzlarına tutturulurken¹⁰⁴; aynı amaçla hayvanların da boğazlarına asılmaktadır.¹⁰⁵

Araştırma sahasında, nazardan korunmak için *kaplumbağa kabuğu* takma (daha çok, araba aynalarının yanına, ev ve işyerlerine) uygulaması, gittikçe unutulmuş bir pratik olmasına rağmen, az da olsa, araba aynalarının üst kısımlarına takılma şeklinde devam ettiği gözlemlenmiştir.

Eskiden, özellikle de kırsal kesimde sıkça kullanıldığı belirtilen söz konusu objelerin, günümüzde hemen hemen hiç kullanılmadığı ifade edilmektedir. Kanımızca, bu türlü objelerin nazara engel objeler olarak kabul edilerek kullanılması, insan psikolojisi açısından, çirkin ve itici gelen söz konusu objelerin, nazarı degecek kimselere de çirkin görünece-

99 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

100 Saime Zorbozan, 1931 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

101 Desmond Morris, *Koruyucu Tılsımlar; Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, (çev. M. Harmancı), Ankara 1999'dan naklen, Kuşat, a.g.e., s. 53.

102 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

103 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

104 Müzeyyen Bal, 1952 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

105 Fadime Sonal, 1967 doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen, Elazığ merkezde oturuyor.

ğinden, dikkati kaçıracağı ve böylece zararının bertaraf edileceği tasarımla izah edilebilir.

3.4. Değerli Taş veya Metallerle İlgili Olanlar

Değerli taş¹⁰⁶ veya metaller, araştırma sahasında, nazardan kurtulma için kullanılan diğer objeler olarak dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda, farklı cam, taş veya metallerden yapılmış *nazar boncuklarının*, insan, hayvan veya eşyalara takılması ile at nalının ev ya da işyeri kapı girişlerinin genelinde sağ üst köşesine takılması pratikleri ön plana çıkmaktadır.¹⁰⁷

3.4.1. Nazar Boncuğu Takmak

Birçok kültürde nazarlık ya da fetişlerin, negatif titreşimsel etkilerini azaltacağı hatta tam olarak yok edeceğine inanılır. Bunların arasında, kem gözler için kullanılan en yaygın obje, mavi renkli boncuktur. Çünkü, gök mavisi rengindeki gözün, nazar etme ihtimalinin daha yüksek olduğuna inanılır. Bunun için, gök mavisi rengindeki nesnelere nazar değmesinden koruyacağı düşünülerek, mavi boncuğa önem verilir ve yalnızca mavi boncuk, nazarlık olarak kullanılır.¹⁰⁸

Gözden gelen tehlikelere karşı, yine bir göz idolü ile karşılık vermek amacıyla kullanılan nazar boncukları¹⁰⁹, en çok mavi renkte ve göz şeklinde tasarlanmaktadır. Bundan maksat, nazarı keskin olduğuna inanılan mavi gözleri taklit etmek suretiyle, dikkati üzerine çekerek, insan, hayvan veya eşyayı kötü gözün etkisinden korumaktır.

106 Değişik kültürlerde birtakım taşlar, kozmik kutsallık objeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde taşlar, taşıdığına inanılan dinsel değerlerle, taşıyanlarına güç, kuvvet, dayanıklılık ve süreklilik yüklemekte; insana da varoluşsal güvenlik vermektedir. Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1991, s. 133-134. Nitekim birtakım taşlar, Türk kültüründe bir kült objesi olarak bir takım dinsel pratiklerde önemli fonksiyona sahiptirler. Geniş bilgi için bkz., Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1967.

107 Söz konusu objelerin, nazardan korunma unsuru olarak ülkemiz genelinde yaygın olarak kullanılması hususundaki bulgular hakkında geniş bilgi için bkz., H.Feriha Akpınarlı, *Ankara İlinde Nazar ve Nazarlıklar*, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987, s. 61; Eker, *a.g.t.*, s. 68,69,72; Çıblak, *a.g.mk.*, s. 109-110; Turan, *a.g.mk.*, s. 335; Çelik, *a.g.mk.*, s. 182-183; Kuşat, *a.g.e.*, s. 53-58; Er, *a.g.t.*, s. 41,44-46.

108 "Eski çağlarda Orta Asya inanışları çerçevesinde Göklerin Tanrısı olan Tengri Ülgen'in göklerde oturarak halkını kötülüklerden koruduğu söylenirmiş. Bundan dolayı Orta Asya'da insanlar, göğün rengi olan maviyi kutsal saymışlar, saygı göstermişlerdir. Bir rivayete göre de büyük lider Cengiz Han, babasının mavi bardağında su içermiş, mavi renk daha sonraları Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de çok kullanılmıştır. Mavi çini üzerine ayetler yazılmak suretiyle türbe ve medreseler süslenmiştir." Kuşat, *a.g.e.*, s. 56

109 Kuşat, *a.g.e.*, s. 56.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahasında da en yaygın olarak kullanılan nazarlıklar, mavi nazar boncuklarıdır. Nazardan korunmanın en önemli yollarından birisi olduğu tasarlanan nazar(göz)boncukları, çoğu kez camdan, göz şeklinde yapılmaktadır. Nitekim bu amaçla, yeni doğmuş çocukların omuzlarına veya beşiklerine, ev veya iş yerleri kapılarının sağ üst köşelerine, araçların ön kısımlarına(aynalarına) mavi nazar boncuğu takılması uygulaması oldukça yaygındır.¹¹⁰ Ayrıca yörede, bir ipliğe veya tel parçasına dizilmiş boncuklar da nazarlık olarak kullanılmaktadır. Özellikle, kem gözlerin yıkıcı etkisinden korunmaya muhtaç bakımlı inekler ve atların boyunlarına -eskisi kadar olmasa da- boncuk kolyesi takılması¹¹¹ uygulamalarına rastlanmaktadır.

3.4.2. At veya Eşek Nalı Takmak

Nazar ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar, at nalının¹¹² veya onun takilidinin yapıldığı materyallerin, nazarı önlemede ülkemizde yaygın olarak kullanılan objelerden birisi olduğunu ortaya koymuştur.

Gözlem ve mülakatlardan elde ettiğimiz bulgulara göre, araştırma sahasında da at nalı, eskisi kadar olmasa da, bir nazar önleme objesi olarak daha çok, kırsal kesimlerde evlerin giriş kapıları¹¹³ ile hayvanların barındığı ahır ve samanlıklara¹¹⁴ asılmaktadır. Bunun dışında, değişik maden ve camlardan yapılmış broş, kolye, yüzük ya da anahtarlık şeklinde yapılan at nalı, özellikle genç bayanlar tarafından daha çok, süs eşyası olarak¹¹⁵ kullanılmaktadır.

Yörede (özellikle kırsal kesimlerde) at nalının ev ve binalar için kullanılmasında dikkat edilen en önemli uygulamalardan birisi de, nalın iki açık ucunun aşağıya değil, yukarıya doğru gelmesine özen gösterilmesidir.

110 Müzeyyen Bal, 1952 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

111 Saim Zorbozan, 1931 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

112 Nalın, bir nazar önleme unsuru olarak tasarlanması birkaç nedene dayandırılabilir. Bunlardan ilki, onun yapıldığı demir madenin kutsallığıyla izah edilebilir. Öyle ki, bazı kültürlerde demirin kötü ruhları kovucu ve koruyucu etkisinin olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle ölümlerin üzerlerine, onları kötülüklerden korumak için demir koyarlardı ki, bu inanış hala Kayseri bölgesinde devam etmektedir. Özellikle cenaze uzun bir yolda taşınacaksa yanına ya bir demir veya taş parçası konmaktadır. İkincisi ise; nalın cinsel bir sembol olduğu inanışıdır. Nalın şekli itibarıyla kadının üreme organına benzemesi nedeniyle nalda da güçlü sembolik bir doğurganlık anlamının bulunduğu inanışının gelişmesine neden olmuştur. Bu nedenle nalın takılı olduğu ev, ahır ve işyerinde bereketin artması, ayrıca kem gözün öncelikli dikkatinin çekilmesi ve yıkıcı nazarın etkisinden koruma amacı güdülmektedir. Üçüncü bir neden de nalın yeni doğmuş ayın sembolü oluşudur. Kuşat, *a.g.e.*, s. 54.

113 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

114 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, Okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

115 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

Bunun nedeni, düzgün yerleştirilmiş bir nalının, ev halkını uğursuzluklara karşı koruyacağı, o eve huzur, bolluk ve bereket getireceği, bunun tersine, uçları aşağıya doğru bakan bir at nalının ise, bereketin ve bolluğun akıp gitmesine, huzur ve güvenin kaybolmansa neden olacağı¹¹⁶ tasarımıdır.

3.5. Diğerleri

3.5.1. El ve Göz Resimleri Çizmek

Araştırma sahasında nazarı önlemek için başvurulan diğer bir pratik de, üzerlerinde *el* veya *göz resmi* çizilen kağıtların bulundurulması şeklindedir.

El resminin, İslam dünyasında nazardan korunma objesi olarak kullanılmasının kaynağı, eski Mısır uygarlığına dayandırılmaktadır. Yahudilerin, Tanrının eli diye nitelendirdikleri el biçiminde yapılmış nesnelere, duvarlarına astıkları, yine el biçiminde, orta kısmında mavi bir boncuk bulunan nazar kovucuları buldukları bilinmektedir. Farklı kültürlerde de kullanılan el biçimindeki nazarlıklar Anadolu'da "Fadime Ananın Eli" olarak sembolize edilmektedir. Bugün bu uygulama, Anadolu'da, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde ve İran'da kullanılmaktadır. Ön Asya Hristiyanları ise, buna "Meryem Ananın Eli" adını takmışlardır.¹¹⁷

İlkel toplumlarda göz, ruhun merkezi olarak kabul edilmiştir. Günümüzde de göz, ruhun merkezi olmasa bile beden dili, ruhsal yapının yansıdığı yer olarak kabul edilmektedir.¹¹⁸ El resminin nazarlık olarak kullanılmasının totem içerikli bir inanç olduğu ve birtakım arkeolojik kazılarda, örneğin, Çatalhöyük'te Neolitik Döneme ait mezarlarda kırmızı zemin üzerinde el resimlerine rastlanıldığı belirtilmektedir.¹¹⁹

Kağıt üzerine çizilen *göz resimlerinin* nazarin yıkıcı etkisinden korunmak için yaygın olarak kullanılmasında, nazarin esas olarak gözlerden çıktığı varsayımıyla yakından ilişkili görülmektedir. Bundan maksat, gözden gelen yıkıcı tehlikelerin önüne geçme tasarımıdır.

3.5.2. Tuz Bulundurmak ya da (Çocukların Yüzüne) Kara (İs) Sürmek

Yörede, nazarin etkisinden korunmak amacıyla başvurulan diğer bazı uygulamalar da, *cepte tuz taşıma*¹²⁰ ve özellikle çocukların alınlarına ka-

116 Müzeyyen Bal, 1952 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

117 Kuşat, *a.g.e.*, s. 50.

118 Kuşat, *a.g.e.*, s. 55.

119 Muzaffer Günay, *Hurafeler ve Batıl İnançlar*, İstanbul 2002, s. 94.

120 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

*ra(is) sürme*¹²¹ uygulamalarıdır. Çocukların yüzüne (özellikle alınlarına) kara(is) sürülmesiyle, onu çirkin hale getirmek suretiyle, zararlı bakışların tesirinden uzaklaştırmak amaç edinilmektedir.

4. Nazarın Etkilerinden Kurtulma Tedbirleri

Yukarıdaki bulgular, araştırma sahasında, nazarın yok edici veya yıkıcı zararının önüne geçilmesi için birçok dinî ve büyüsel işleme başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, tüm tedbirlere rağmen, istenen sonuçta bu yolla ulaşılamaz ve nazarın değdiği kanaat getirilirse, bu kez, bir kısmı korunma tedbirlerindekiyle aynı, diğer bir kısmı ise daha farklı içerikli dinî ve büyüsel nitelikli kurtulma pratiklerine başvurulmaktadır. Bunlar genellikle şu şekilde özetlenebilir:

4.1. Dinsel İçerikli Olanlar

Nazardan korunma tedbirlerinde olduğu gibi, onun etkilerinden kurtulma hususunda başvuru en önemli dinsel pratikler; Kur'an-ı Kerim'den birtakım sure ve ayetlerin, biliyorsa bizzat nazara uğradığına inanılan kişinin kendisi, bilemiyorsa hoca (çoğu kez cinciler ile karıştırılmaktadır) ya da *ocaklı* diye bilinenler tarafından hastanın *okutulması* ile, *muska* ya da *hamayıl takma gibi* uygulamalardır. Ancak bu uygulamalar, korunma tedbirlerindeki uygulamalarıyla aynilik gösterdiklerinden ve ilgili bölümde ele alındıklarından, tekrara düşmemek amacıyla, bu bölümde, söz konusu pratiklere yer verilmemiştir.

4.2. Bitkilerle İlgili Olanlar

Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi, araştırma sahasında nazardan kurtulma yöntemi olarak uygulanan diğer bir uygulama da, nazarın etkilerini gidermek amacıyla uygulanan *tütsüleme* pratiğidir.¹²² Bu amaçla, nazardan koruyucu ve kurtarıcı etkileri olduğuna inanılan *üzerlik*¹²³ ve *çörek otu*¹²⁴ yanan bir ateşe atılır. Bu esnada dikkat edilecek en

121 Söz konusu uygulamanın ülkemiz genelinde yaygın olarak kullanılması hususunda bkz., H. Çıblak, *a.g.mk.*, s. 113; Turan, *a.g.mk.*, s. 326; Çelik, *a.g.mk.*, s. 175.

122 Söz konusu objelerin, nazardan kurtulma unsuru olarak ülkemiz genelinde yaygın olarak kullanılması hususundaki bulgular hakkında bkz., Eker, *a.g.t.*, s.97-102; Çıblak, *a.g.mk.*, s. 117-118; Turan, *a.g.mk.*, s. 332-334; Çelik, *a.g.mk.*, s. 180; Kuşat, *a.g.e.*, s. 49-50; Er, *a.g.t.*, s. 50.

123 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor

124 Raşit Çiçek, 1913 doğumlu, Okur-yazar değil, emekli, Elazığ merkezde oturuyor

önemli husus, nazara geldiğine(uğradığına) inanılan kimsenin, söz konusu objelerden çıkan buhara tutulmasıdır. Bu işlemdeki temel hedef, büyüün benzeşme kuralı dikkate alındığında daha iyi anlaşılmalıdır. Öyle ki, buradaki amaç, yakıcı ve yıkıcı güce sahip olduğuna inanılan nazarın etkilerinin, yine yakıcı ve yok edici olan ateş objesiyle giderilebileceği tasarımıdır.

Yörede üzerlik ve çörek otunun, nazardan kurtulma objeleri olarak önemsenmeleri, bir diğer kurtulma pratiği olan kurşun dökme uygulaması esnasında ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamada, söz konusu nesnelere, kurşunla birlikte kurtarıcı objeler olarak tekrar devreye sokulmaktadır. Nitekim, yörede kurşun dökme pratiği bağlamında uygulanan tütsüleme esnasında söylenen:¹²⁵

*“Üzerliksin havasın
Her dertlere devasın
Mavi göz, ela göz
Ak göz, kara göz,
Hangisi nazar etmişse
Onların nazarını boz”*

*“Elem tere fiş
Kem gözlere şiş
Üzerlik çatlasın
Nazar eden patlasın”*

Şeklindeki tekerlemeler, *üzerliğin*, nazardan kurtulma pratikleri esnasında, önemli bir kurtarıcı obje olarak devreye sokulduğunu göstermektedir.

4.3. Metallerle İlgili Olanlar

Bunların başında; kurşun dökme uygulaması gelmektedir ki, söz konusu geleneğin, Türk kültür tarihinde çok eski bir uygulama olduğu bilinmektedir. Nitekim kurşun dökme, Başkurlarda kurt kuyuv diye isimlendirilmiştir. Başkurlardaki inanışa göre, insanın korkması ya da başka bir nedenle hastalığa uğraması halinde, söz konusu kimsenin bu durumdan kurtulması için kurt kuyuv, yani can dökme'ye ihtiyacı vardır.¹²⁶

125 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, Okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor
126 İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 163.

Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi, Elazığ'da da nazarın etkisini gidermek için yapılan pratiklerin en önde gelenlerinden birisi de, kurşun dökme uygulamasıdır.¹²⁷ Özet olarak, bir tas içindeki kurşunun ateşte eritildikten sonra, nazar değdiğine inanılan kişinin başının üzerinde çevrilmesi şeklinde uygulanan pratik, gözlemlerimiz ve mülakatlarından elde ettiğimiz bulgulara göre yörede, üç şekilde uygulanmaktadır ki bunlar:

I. Uygulama: Nazar isabet ettiğine inanılan kimse, yörede kurşun dökme hususunda bilgili olarak tanınanlara (ki bunlar, çoğu kez nefesi tesirli ya da ocaklı kimseler diye isimlendirilirler) götürülür. Bu amaçla ortaya oturtulan hastanın başı bir örtü ile örtülür. Ocakta bir kap içerisinde eritilen kurşun, hastanın başı üzerinde tutulan ve içinde su bulunan kaba (ki halk buna üsküre diyor) dökülür. Bu esnada orada bulunanlar hep beraber: "Kem göz çatlasın; Nazar eden patlasın"¹²⁸ şeklinde beddua ederler.

II. Uygulama: Nazar isabet ettiğine inanılan kimse orta yere oturtulur. Başının üzerine bir örtü örtülür. Ocakta eritilen kurşun, kişinin başı üzerinde çevrilirken, aynı anda ateşe atılan *üzerlik* ya da *çörek otunun* buharının hastaya temasına önem verilir.¹²⁹ *Üzerlik* ya da *çörek otunun* bulunmaması halinde, hastanın başı üzerinde üç İhlas, bir Fatiha ya da Felak ve Nas sureleri okunarak *tuz çevrilir*.¹³⁰

III. Uygulama: Önceden hazırlanan kurşun, önce bir tava ya da kaba konularak ateşin üzerinde eritilir. Ortaya oturtulan hastanın başına bir örtü örtülür. Eritilen kurşun, hastanın başı üzerinde tutulan kaptaki soğuk suyun içerisine dökülerek hastanın başı üzerinde döndürülür. Bu sırada, genelde üç İhlas, bir Fatiha ya da Felak, Nas, biliniyorsa başka diğer sureler de okunmaktadır. Bu esnada hasta, ateşe atılan *üzerlik* otundan çıkan dumana tutularak tütsülenmektedir. Kurşunun suyun içerisinde aldığı şekillere göre yorum yapılır. Suyun içinde kurşunun dağılması, nazarın geçmekte olduğu şeklinde yorumlanır.¹³¹

Kurşun dökme işlemi, üç kez tekrar edilir. Bu esnada, kurşun dökenin gözlerinin yaşarması veya sık sık esnemesi, nazarın değmiş olduğuna

127 Söz konusu uygulamanın, nazardan kurtulma unsuru olarak ülkemiz genelinde yaygın olarak kullanılması hususundaki bulgular hakkında bkz., Eker, *a.g.t.*, s. 87-92; Çıblak, *a.g.mk.*, s.113-114; Turan, *a.g.mk.*, s. 328-330; Çelik, *a.g.mk.*, s. 169-172; Kuşat, *a.g.e.*, s. 58-59; Er, *a.g.t.*, s. 49-51.

128 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, Okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

129 Azime Urun, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

130 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

131 Raşit Çiçek, 1913 doğumlu, Okur-yazar değil, emekli, Elazığ merkezde oturuyor.

yorumlanır.¹³² Kurşun dökülme işlemi bitirildikten sonra, küçük bir kurşun parçası evin her hangi bir yerine sıkıştırılır.¹³³ Söz konusu uygulamalar esnasında dikkatimizi çeken önemli hususlardan birisi de, *kurşun dökme* uygulaması esnasında, *Kur'an okumak* gibi dinî nitelikli uygulamaların yanı sıra, büyüsel işlemler bağlamında, *üzerlik otu* ile *tuzun*, yardımcı öğeler olarak, bir arada devreye sokularak ateşe atılmasıdır ki, bu durumda ateşin, halk arasında *pis nefes*¹³⁴ olarak ta adlandırılan nazar unsurunu yok ettiğine inanılmaktadır. Bu aşamadaki işlemlerde büyüün taklit ve temas prensiplerinden yararlanılmaya çalışılır. Örneğin, çeşitli maddelerin (daha çok *üzerlik otu*) yakılmak suretiyle nazara uğradığına inanılan kimsenin bunların dumanına tutularak tütsülenmesi uygulamasında amaç, bu maddelerde varolduğuna inanılan güçle, dumanlarının, nazarı alıp götürüleceği inanışıyla yakından ilgili gibi görünmektedir.

4.4. Su ile İlgili Olanlar

Su, birçok kültürde ağaç, taş gibi kutsal objelerden birisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim su objesi, eski Türklerde yer-su kültürünün en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktaydı.¹³⁵

Anadolu'nun hemen hemen her yerinde olduğu gibi, temizleyici bir unsur olması nedeniyle *su*, araştırma sahasında da nazarın etkilerini gidermede önemli objelerden birisi olarak önemsenmiş ve bu amaçla, hastaların *yıkanması* pratiğinde belirleyici unsurların başında gelmiştir.¹³⁶ Bu uygulama genel olarak şu şekildedir: Bir kap içerisine konulan *su*, *nefesi kuvvetli*¹³⁷ veya *ocaklı* olduğuna inanılan kimselere okutturulduktan sonra,¹³⁸ banyo esnasında nazar değdiği düşünülen kimselerin baş kısmından başlamak üzere, bütün vücutlarına dökülmektedir.¹³⁹ Buradaki temel tasarım, temizleyici ve artııcı özelliğe sahip suyun, dinsel metinlerle de kutsanmasıyla birlikte, nazarın etkilerini daha iyi bertaraf edebileceği şeklindedir.

132 Saime Zorbozan, 1931 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

133 Ruhiye Aslan, 1935 doğumlu, Okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

134 Gülhan Uçar, 1958 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

135 Türk Kültüründe suya atfedilen önem hakkında bkz., Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler-I*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 492; İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 40-41; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 137,145.

136 Söz konusu uygulamanın, nazardan kurtulma unsuru olarak ülkemiz genelinde yaygın olarak kullanılması hususundaki bulgular hakkında bkz., Kuşat, *a.g.e.*, s. 68; Eker, *a.g.t.*, s. 103-104; Er, *a.g.t.*, s. 51-52.

137 Raşit Çiçek, 1913 doğumlu, okur-yazar değil, emekli, Elazığ merkezde oturuyor.

138 Saime Zorbozan, 1931 doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

139 Güllü solmaz, 1940 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.

4.5. Diğerleri

Yörede, nazarın etkisinden kurtulmak için uygulanan diğer birkaç pratik de; *tuz okutma/çevirme* ve *köz atma/köz söndürme* gibi isimlerle isimlendirilen geleneksel uygulamalardır.

4.5.1. Tuz Çevirmek

Bu bağlamda tuz, çoğu kez diğer uygulamalar esnasında (örneğin kurşun dökme) yardımcı bir unsur olarak kullanılırken, bazen de tek başına bir kurtarma objesi olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, tuz çevirmek pratiğine başvurulmaktadır. Burada da dikkatimiz çeken en önemli husus, söz konusu pratiğin uygulanması sırasında dinsel uygulamaların yardımcı öğeler olarak devreye sokulmasıdır. Öyle ki, söz konusu amaçla hoca ya da ocaklı diye bilinen kimselere okutturulan tuz, bir tavanın içersine konularak ateş üzerinde ısıtılır. Isıtılan tuz, birtakım sure ve ayetlerin okunması suretiyle, nazar değdiği inanan kimsenin başı üzerinde tutulan su ile dolu bir kabın içersine dökülür. Bu kap, birtakım sure ve ayetler okunarak, nazara uğradığına inanan kişinin başının üzerinde döndürülür.¹⁴⁰ Ancak, bu konu ile ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz mülakatlardan, söz konusu uygulamaya nadiren başvurulduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

4.5.2. Köz Atma/Söndürme

Bu uygulamada öncelikli amaç, nazarın kimden kaynaklandığını tespit etmektir. Bunun tespit edilmesinden sonra, tedavi amacıyla, birtakım pratiklere başvurulmasıdır. Dinsel ve büyüsel işlemlerin birlikte devreye sokulduğu söz konusu uygulama, genelde şu şekilde yapılmaktadır: Geniş bir kapın içersine su konur. Yanmakta olan ocaktan alınan közler, Kur'an okunarak, o gün eve gelenler arasında nazarı değdiği hususunda şüphelenilenlerin ismi tek tek sayılmak suretiyle bu suyun içine atılır. Ancak, bu esnada, hangi közün kimin adına atıldığına akılda tutulması oldukça önemlidir. Söz konusu közlerden hangisi daha çok ses çıkarır ya da suyun dibine çökerse, o kişinin nazarının değdiği inandır. Bu tespitten sonra, ikinci aşamaya geçilir. Burada, içine közlerin atıldığı su, üç gün arka arka gelecek şekilde hastaya içirilir ya da yüz ve ellerine sürülür. Üçüncü günde geriye kalan su, içersindeki közlerle birlikte geriye bakılmaksızın

140 Benzer uygulamalar için bkz., Er, a.g.t., s. 52-53.

hasta tarafından geriye doğru savrulur.¹⁴¹ Kanaatimizce, *közün* nazarın tesirini giderici bir obje olarak düşünülmesi, nazarı değenin gözünün kömür gibi kara olmasının arzu edilmesiyle alakalı olabilir.¹⁴² Burada, *dua* ile birlikte *suyun* da devreye sokulmasından maksat, doğaüstü güçlerinin yardımını temin etmenin yanı sıra, suyun temizleyici etkisinden de yararlanma arzusuyla izah edilebilir.

Sonuç

Bilimsel araştırmalar, nazar inancının, en ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar, yaygın olarak görülen inanışlardan birisi olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki, tarih boyunca insanlar, özellikle birtakım biyolojik ya da psikolojik rahatsızlıklarına açıklayıcı bir sebep bulamadıklarında, bunun daha çok, belli kimselerin bakışlarından çıktığına inandıkları yıkıcı, hatta öldürücü güçten kaynaklandığını tasarlamış; söz konusu gücün tesirlerinden korunmak/kurtulmak için de birçok dinî ve büyüsel pratik geliştirmişlerdir.

Araştırma, Elazığ'da nazarla ilgili gerek anlatılar ve gerekse onun etkileyici olumsuz tesirlerinden korunmak ve kurtulmak için geliştirilen dinsel ve büyüsel pratiklerin, Anadolu'nun hemen hemen her yerindeki inanış ve uygulamalarla büyük oranda benzerlikler göstermek suretiyle, kültürel süreklilik çerçevesinde devam ettiklerini ortaya koymuştur. Buradaki inanış ve uygulamaların bir kısmı (*Kur'an okuma, dua etme, Maşallah takma/söyleme* gibi) İslâmî motifler taşısa da, önemli bir kısmı, eski Türk inanışlarıyla beslenmiş, Türk Psiko-sosyal hayatından örnekler sunmaktadır.

141 Söz konusu uygulamanın, nazardan kurtulma pratiği olarak ülkemiz genelinde kullanılması hususunda bkz., Çıblak, *a.g.mk.*, s. 116-117; Turan, *a.g.mk.*, s.330.

142 Yörede, nazardan kurtulmak hususunda başvurulan diğer pratikler için bkz. Er, *a.g.t.*, s. 52-53.